

kalmış. Çok tanınmadığı zamanlarda bile çevresinde iz bırakmış. Esenjol isimli şair, Ahmet bey daha doğduğu Torgay topraklarından çıkmadığı zamanlarda bile ‘Ahmet’e İthaf’ adlı bir şiir yazmıştır, bu şiir biliniyor. Ayrıca Auliyeköl’de (Evliyagöl – GKE) öğretmenlik kariyerine devam eden Ahmet bey, arkasında ölümsüz bir anıt bıraktı. Muğalimköl (Muallimgöl – GKE) adlı göl! İnsanlar yer, su adı olarak kimin ismini verebilir? Üstelik Ahmet bey bu Auliyeköl’de sadece bir yıl çalışmış” (İlyas, 1998).

Sonuç olarak, aydın, eğitimci, dilbilimci, şair, besteci, tercüman, bilim ve devlet adamı Ahmet Baytursunoğlu, mücadelesinin yanı sıra şahsiyeti ile de örnek bir kişi olmuştur. Halkı için ömrünü feda eden aydın, halkı tarafından seviliyor, sayılıyor. Bazı eserleri bulunamamışsa da birçok eseri başarılı bir şekilde saklanarak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Öldürülmesinden ancak 51 yıl sonra beraat kararı verilir, yarım asır yasaklı kalsa da, bu zaman zarfında aziz hatırası, mücadelesi ve eserleri unutulmamıştır.

Kaynakça

Baysalova, Şolpan, “Алдымда асқар тау боп сен тұрасың” (Önümde Dağın Zirvesi Misali Sen Durursun), Ana Tili, 28 Ocak 1993.

Dulatova, Gülnar, *Шындық шырағы* (Hakikat Işığı), Almatı: Mektep, 2013.

Dulatova, Gülnar (Haz.), “Botagöz Askarkızı’nın Hatıraları”, *Шындық шырағы* (Hakikat Işığı), Almatı: Mektep, 2013.

Dulatova, Gülnar (Haz.), “Saken Kalıkızı’nın Hatıraları”, *Шындық шырағы* (Hakikat Işığı), Almatı: Mektep, 2013.

İlyas, Baytursın (Haz.), “Aubek’in Hatıraları”, *Алтын бесік* (Altın Beşik), Kostanay, 1998.

İlyas, Baytursın (Haz.), “Zibaş Jarilkasınkızı’nın Hatıraları”, *Алтын бесік* (Altın Beşik), Kostanay, 1998.

Jarimbetova, Nazira, “Бадрисафа бейнесі” (Badrisafa Sureti), *Egemen Qazaqstan*, 29 Mayıs 2010 <https://egemen.kz/article/3332-badrisafa-beynesi>

Jarimbetova, Nazira, “Қасқат ауылында көз жұмған Александра кім еді?” (Kaskat Köyünde Vefat Eden Aleksandra Kimdi?), *Añız Adam*, No: 11, 2010 Aralık, s. 40.

Kakişev, Samırat, *Ахаң туралы ақиқат* (Ahmet Baytursunoğlu Hakkında Hakikat), Almatı: Kazakistan, 1992. https://alash.semeylib.kz/?page_id=616.

KAZAK AYDIN AHMET BAYTURSUNOĞLU’NUN FİKRİ OLUŞUMU VE FAALİYETLERİ (1872-1937)

*Hikmet Demirci**

GİRİŞ

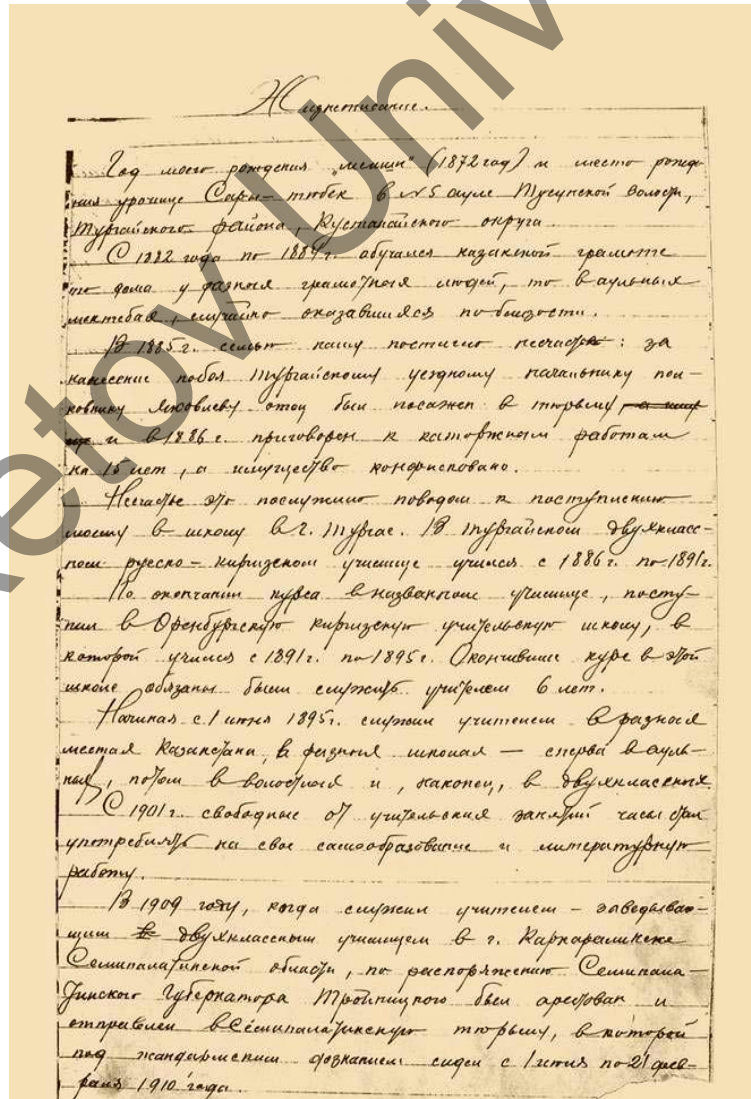
Kazak aydınlar, 19. yüzyıldan itibaren siyasi ve manevi gelişmeleri yakından takip ederek Çarlık Rusya hakimiyeti altında daha sonra Bolşevik Devrimiyle önemli adımlar atmışlardır. 20. yüzyıl ise Türk Dünyası ve Kazak modern tarihinde önemli bir döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde Türkçülük ve İslamcılık adına eğilimler görüldü. Bu noktada Ahmet Baytursunoğlu hem eğitim hayatıyla hem de siyasi faaliyetleriyle Kazak tarihinin önemli bir dönemini şekillendirdi. 1886 yılında Turgay bölgesinde başladığı eğitim hayatı, 1895 yılında Orenburg’da Öğretmen Okulu’ndan mezun olması, 1905 yılında siyasi faaliyetlere başlaması, ayrıca Karkaralı dilekçesini imzalaması, 1894-1906 yılları arasında Turgayskaya Gazete’sinde makalelerinin yayımlanması, 1913 yılında itibaren “Kazak” Gazetesinin editörlüğünü yapması onun gelişiminde önemli basamaklardır. Bu gazete çalışmalarında oluşturulan grupla Alaş Orda hareketi içerisinde yer aldı ve Alaş Orda hükümetinde görev yaptı.

• Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/ Türkiye, hdemirci@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8756-5909>.

Ahmet Baytursunoğlu, Kazak dili, edebiyatı ve kültürü hakkındaki araştırmalarıyla çok önemli bir yere sahiptir. O, Alaş Partisinin liderlerinden biri ve döneminde verdiği siyasi mücadelesiyle tarihi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Baytursunoğlu'nu ortaya çıkaran şartlar, onun fikrî oluşumu ve faaliyetleri bu çalışmanın konusudur. Aslında bu çalışmada, Rusya'nın kolonyal hâkimiyeti altında bulunan Türklerin kendi yurtları için verdikleri mücadelede Baytursunoğlu'nun rolü değerlendirildi.

BAYTURSUNOĞLU'NUN HAYATI

Ahmet Baytursunoğlu, bir Türkolog olarak Kazak dili, edebiyatı ve kültür araştırmacısı, "Kazak" gazetesinin kurucusu ve yazarı, Kazakların milli kurtuluş hareketi "Alaş Partisi" nin lideri ve Alaş-Orda hükümetinin kurucularındandır. Baytursunoğlu, 1872 yılında günümüz Turgai bölgesinde Kostanay eyaletinin Sarıtubek köyünde doğdu (Baytursunulı Ahmet, 2013: 3). Baytursunoğlu'nun doğum tarihi hakkında araştırmacılar arasında halen bir fikir birliği bulunmamaktadır. Mir Jakup Duvlatoğlu'na göre ise Ahmet Baytursunoğlu, 15 Ocak 1873'te doğmuştur. Araştırmacıların çoğu da onun doğumunu 1873 olarak ifade eder, ancak 1937'nin araştırma belgelerinde 1870 yılı verilir. Baytursunoğlu'nun Almatı'daki Müze Evi'nde saklanan otobiyografisinde kendi eliyle "Doğduğum yıl (menin) 1872 (Maymun yılı)" yazmıştır. Raikhan Imakhanbet doğum tarihindeki bu karışıklığın nedenini, 1922'de Orenburg'da aranması gerektiğini, bu dönemde gerçekleşen Güney Türkistan (Taşkent) ve Kuzey Türkistan (Orenburg) komünistleri arasındaki anlaşmazlıklarla açıklamaktadır (Tugay, 2017: 21).

Ahmet Baytursunoğlu'nun Otobiyografisinin İlk Sayfası (Tugay, 2017: 22).

Baytursunoğlu'nun, Kazak tarihinin 17. yüzyılın önemli kahramanlarından Batur Umbetey ve Kalmuklara karşı başarıyla mücadele eden Batur Amanjol soyundan ve Orta Cüz içinde Argın boyundan geldiği bilinmektedir (Tugay, 2017: 23). 1895 yılından itibaren Orenburg'daki Rusça Öğretmen Okulunu bitirerek 1909 yılına kadar muhtelif yerlerde öğretmenlik yaptı. Baytursunoğlu, lirik şiirleri ve Rus şâir Kirilov'un masallarını tercüme etti. Şiirlerinde daha çok pesimist ve düşünceli bir ruh hali hâkimdir (Togan, 1981: 496). Baytursunoğlu ve Mir Jakup 1913 yılında Orenburg'da "Kazak Gazetesi"ni neşretmişlerdir. "Kazak Gazetesi"nin tesisinden sonra Kazak destanlarına ait yazdıkları makalelerle, Kazak millî fikrinin gelişiminin, siyasi bağımsızlığının, ağlamakla değil mücadele ile alınacağını yazmıştır. "İki Jol" makalelerinde ise Kazak siyasî hareketinin istikametini belirlemiştir. 1913-1917 yılları arasında Orenburg'da "Kazak" gazetesini neşreden Alihan, Ahmet ve Mir Jakup, Kazak millî hareketinin üç önemli ismidir (Togan, 1981: 488- 499).

Baytursunoğlu, 1886 yılından itibaren aldığı ilk eğitimini mollalardan almıştır. Kırgız Bozkır Gazetesi muhabiri mollalardan öğrenme sürecini şöyle anlatmaktadır: "Oğullarını aydınlatmak isteyen zenginler, sadece okuma yazma bilen bir Tatar'ı büyük zorluklarla davet etmişler ve oğullarına eğitim aldirmişlerdir. Bu mollalardan eğitim aldirmak isteyen her bir baba mollaya yılda iki veya üç koç öder. Mollaların eğitim sert ve cezalandırma yöntemine dayanmaktadır." (Tugay, 2017: 24). Kazaklar arasında ticaretle meşgul olan Tatarlar, dinî işlerde rehberlik ve mürşidlik dâvasında bulunur. Kazakların ileri gelenleri ve aydınları, molla ve muallim sıfatıyla çalışan ve Kazakları Tatarlaştırmak isteyenlere karşı mücadele etmişlerdir. Bu mücadele sonucunda Kazak coğrafyasında para kazanmakta olan Tatar mollalarının birçoğu kovulmuştur. Eğitim sistemleri mollalara dayanan Kazaklar, bu dönemden itibaren millî mekteplerini açmaya başlamışlardı (Togan, 1981: 499).

Baytursunoğlu, Bökeyhanoğlu ve Seyfullin gibi Kazak aydınları ilk eğitimlerini Tatar mollalardan almışlardır. Baytursunoğlu ve Duvlatoğlu eğitimleri için 1886 yılında Turgay bölgesinde Rus-Kazak ilköğretim okuluna gittiler. O dönemde, Rus eğitimi almak zorunda kalmışlardı. Bunun nedeni ise Kenjin'in otobiyografisinde: "Ben Kırgızca okuryazarlığı öğrendim, Rusça okuryazarlığı öğrenme arzumu vardı. Son arzu muhtemelen babasına yardım etmek amacıyla gerçekleşti. Babam hayvanlarımızla uğraştığı için Rusça öğrenmesi ve konuşması mümkün değildi." (Tugay, 2017: 26-28) şeklinde ifade etmiştir. Anlaşıldığı üzere Baytursunoğlu, bu şartlar altında babasının desteği ile ilk eğitimini mollalardan almıştır. Modern manada ise ilk eğitimini ise Turgay bölgesinde almıştır. O dönemde Turgay bölgesi, ticaret, ilim-kültür merkezi olduğu için hem eğitim hem de siyasî hayatla ilgili Baytursunoğlu'na önemli katkılarda bulunmuştur.

Çarlık hakimiyetindeki Turgay bölgesinde, 14 Temmuz 1864 tarihinde Çar II. Aleksandr'ın onayladığı eğitim yönetmenliği, ilköğretim devlet okullarının bireyler tarafından açılmasına izin verdi. Bu okullar, Çarlık Rusyası'nın en yaygın ilköğretim kurumlarından biri oldu (Tugay, 2017: 29). Çar II. Aleksandr'ın onayladığı yönetmelik ile 1864 tarihinde iki sınıflı Rus-Kazak okulu açıldı, bu okul 1874 yılında iki yıllık bir okula dönüştürüldü. Baytursunoğlu, bu okulda 1886- 1891 yılları arasında altı yıl boyunca eğitim gördü. Kazak aydın İbray Altınсарın, Turgay bölgesinde tüm ilçe ve kasabalarında açılacak okullar için köy köy dolaşarak halktan para topladı. 1880 tarihli Turgay bölgesindeki Kazak okullarının durumu hakkında raporda: "... Şimdi üç okul var, bunlardan Irgiz ve Turgay'daki okullar iki sınıflı ve Troitskoye'deki okullar tek sınıflıdır. İlçe okullarında eğitim iki yıl değil altı yıllıktır." (Tugay, 2017: 55). Böylece, Çarlık hakimiyetinde Turgay bölgesi eğitim ve aydınlanma döneminin önemli örneklerinden birisi oldu.

Turgay Bölgesindeki Okul (Tugay, 2017: 80).

Baytursunoğlu'nun ikinci eğitim bölgesi Orenburg olmuştur. Baytursunoğlu, 1895 yılında Orenburg Öğretmen Okulundan mezun olduktan sonra Aktöbe, Turgay, Kustanay ve Karkaralı ilçelerinin farklı okullarında öğretmenlik yaptı. Bu bölgede Baytursunoğlu, 1897 yılından 1904 yılına kadar öğretmenlik yaptığı bilinmektedir (Tugay, 2017: 77). Baytursunoğlu, bu bölgelerde sadece öğretmenlik yapmadı, aynı zamanda 1894-1906 yıllarında A.V. Vasilyev'in editörlüğünü yaptığı Turgayskaya Gazete'sinde ilk makalelerini yayımlandı. Turgayskaya Gazete, 1895 yılından itibaren ilk Kazak devlet yayını Orenburg'da haftada üç kez, Kazakça ve Rusça yayımlandı. Turgayskaya Gazete, Kazak halkının siyasi meselelerini gündeme getirmedi, Kazakların tarihini, etnografyasını, ekonomisini ve sosyal yönlerini ele aldı (Tugay, 2017: 80). Baytursunoğlu'nun modern tarzda eğitim aldığı Turgay ve Orenburg bölgeleri, aslında kendisinin gelişiminde önemli rol oynadı. İlk gazetecilik deneyimini Turgayskaya Gazetesi'nde yaşadı. Burada öğretmenlik yapması ve gazetede yazdığı makaleleriyle Kazak halkının millî bilinçlenmesini sağladı.

Orenburg, Kazaklarla Tatar-Müslüman dünyasının birleşim noktasıydı. XX. yüzyıl, Rusya halklarının millî bilinçlenme dönemine denk gelmektedir. Ayrıca Orenburg, Kazan'dan sonra Başkırtlar, Tatarlar ve Kazakların birlikte hareket ettiği ikinci merkezdir. Orenburg Müslümanları, hem sağ liberal partilerin hem de sosyal demokratların kazanmaya çalıştıkları ciddi bir siyasi gücü temsil ediyordu (Tugay, 2017: 90-91). Baytursunoğlu, 1905'te siyasi faaliyete aktif olarak katılan milliyetçi, öncü liderlerinden biri oldu. Çarlık muhafızları tarafından milliyetçi tavrından dolayı 1910 yılından 1917 yılına kadar birkaç kez polis gözetimi altına alındı ve tutuklandı (Jurtbaya, 2011: 25). 1913 yılında itibaren Baytursunoğlu, "Kazaq" gazetesini çıkardı, eğitim, edebiyat ve dilbilim konularında birçok makalesini yayınladı, okuyucuları halkın zengin kültürel mirasıyla tanıştırdı ve onları çalışmaya ve büyümeye teşvik etti (Jurtbaya, 2011: s.34). Kazaq Gazetesi'nde faaliyetleri ve yazıları sebebiyle Çarlık yönetimi tarafından cezalandırıldığı görülür.

Kazak edebiyatının gelişmesinde önemli yere sahip olan Baytursunoğlu, 1922-1925 yılları arasında Kazakistan Eğitim Komiserliği bünyesindeki ilmi-edebi komisyonu ve Kazak Kültürü Araştırma Vakfı başkanlığını yürüttü. O, hayatı boyunca uğraştığı eğitim meselesi yanında 1920 yılından itibaren ülke yönetimiyle ilgili her türlü işle ve sosyal konularla da ilgilendi. 1921-1926 yılları arasında Orenburg'da Kazak Halk Eğitim Enstitüsü'nde, 1926-1928 yılları arasında Taşkent'teki Kazak Pedagoji Enstitüsü'nde, Kazak Dili ve Edebiyatı derslerini verdi. Baytursunoğlu, 1928 yılında Almatı'da açılan "Kazak Memleket Üniversitesi"nde ders vermek

üzere Moskova ve Taşkent gibi merkezlerden çağrılan aydınlar arasında yer aldı. Bu üniversitede görev yaparken 5 Haziran 1929 yılında tutuklandı ve rektörün emriyle işinden de atıldı. Bu tutuklanmanın ve işten atılmanın sebebi, kolhozlaştırma sebebiyle göçebe Kazakların mallarının ellerinden alınması ve onların açlığa mahkum edilmesine açıkça muhalefet etmesidir (Türk, 2002: 1160-1161). "On dörtler davasına" dahil olan kişilerin kaderleri hapis ve idamlarla sonuçlandı. Magcan Cumabayoğlu ve Ahmet Baytursunoğlu, Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'na sürgüne gönderildi. Kızıl Haç Derneği'nin yardımıyla 1934-1935 yılında Almatı'ya döndü. İki yıl sonra, Kasım 1937 yılında Baytursunoğlu, NKVD'nin Almatı bölge idaresi yönetim kurulu kararıyla tekrar tutuklandı. Gizli karşı-devrimci örgüt kurmak ve karşı-devrimci güçlerle iletişime geçmekle suçlandı. 25 Kasım'da alınan kararlar mahkum edildi. On üç gün sonra, yani 8 Aralık 1937 tarihinde idam edildi (Jurtbaya, 2011: 78-79). Baytursunoğlu liderliğindeki Alaş aydınları, "Milliyetçi", "Türkçü", "İslamcı" ve "anti-Sovyet" olmakla suçlandılar ve cezalandırıldılar.

KARKARALI DİLEKÇESİ

1905 Rus ihtilalinden sonra Türkistan Ceditçileri kendi seslerini siyasette duyurmaya çalıştılar. Bu dönemde Çarlık hükümetine sunulan dilekçeler gönderilmeye başlandı. Halkın özgürlük isteklerini dile getiren bu dilekçelerin en önemlisi "Karkaralı" dilekçesidir. Ahmet Baytursunoğlu'nun hayatındaki önemli dönüm noktalarından birisi *Karkaralı* dilekçesidir. Bu dilekçe, 1905'te Semey vilayetinin Karkaralı İlçesi Koyandı Panayırında 14.500 Kazak tarafından imzalanmıştır. Dilekçeye, Alihan Bökeyhanoglu, Ahmed Baytursunoğlu, Mir Jakup Duvlatoğlu gibi milliyetçilerle birlikte zamanın önde gelen aydınları ve Şahmardan Kosşugul, Navan Hazret gibi halk üzerinde etkili din adamları tarafından imzalandı. 11 maddeden oluşan dilekçenin önemli maddelerinden biri, Kazak topraklarının zorla gasp edilmesinin ve bu topraklara Rusya'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesinin sona erdirilmesi istendi. Yerel yönetimlerin adli ve eğitim kurumlarında Kazaklara uygun değişikliklerin yapılması da teklif edildi. Bozkır Nizamnamesinin yeni ve çağdaş yasalarla değiştirilmesi, Kazakların Devlet Duması'na kendi temsilcilerini gönderebilme özgürlüğü de talepler arasındaydı (Togan, 1981: 354; Kendribay, 1997: 492-493). Bu dilekçede ayrıca, Kazaklara karşı dini baskılarına son verilmesi, ana dilde eğitim düzenlemesi, yatılı okullar, pansiyonlar, yüksek eğitim kurumlarının oluşturulması, Kazak dilinde bir gazete kurulması, göçmen akışının durdurulması, Kazakların toprak mülkiyeti hakkında bir yasa çıkarılması ve tahliyenin durdurulması gibi başka talepler de ileri sürüldü. Kazak dilinde davaların yürütülmesine ilişkin bir düzenleme getirmek, yabancı memur sayısını azaltmak, genel valinin yetkisiyle gerçekleştirilen sürgünlere son vermek, Kazak milletvekillerine yüksek makamlarda görev vermek gibi taleplerden oluştu. Dilekçe, Kazak halkının Orenburg Müslüman Ruhani Yönetimine tabi kılınması, dinlerini özgürce yaşamaları, Kazak toplumunun mülk sahibi olmalarının, Müslüman din adamlarının ve ulusal burjuvazinin çıkarlarının korunmasını yansıttı. Dilekçe de ayrıca Arapça, Farsça, Türkçe öğretilen cami ve medreseler inşa etmek, evlilik ve miras davalarının biy ve hakimlerinin yargı yetkisinden çekilmesi ve şeriat kararı için tamamen mollaların yargı yetkisine devredilmesi, bölgenin en yüksek din adamlarından ve mahalli reislerin onayı üzerine hac ve hac hürriyetinin sağlanması, vakıf arazilerinin cami ve medreselere kabulü, yasak üzerine Ortodoks misyonerlerin faaliyetlerinin durdurulması ve köylü şefleri kurumunun kaldırılması istendi. 1905'te Uralsk'ta her birinden delegelerin katılımıyla beş bölgeden oluşan bir kongre düzenlendi ve bir Kazak Anayasal Demokratik Partisi'nin kurulduğunu duyurdu. Kongrede önde gelen aydınlar yer aldı: A. Bokeyhanoglu, A. Baytursunoğlu, M. Duvlatoğlu, G. Tukay, A. Bremjanoğlu, B. Karatayev, Ş. Koşeguloğlu, M. Tuhvatullin, G. Kulakhmetoğlu, M. Tınışpayoğlu ve diğerleri Kongre kürsüsünden delegeler din özgürlüğü, ulusal kültürün gelişimi ve anadilin eşitliği hakkında konuştular, bu istekler parti programında 25 Aralık 1905 tarihinde Ural bölgesindeki gazetede yayımlandı (Uderbayeva, s.36). Mayıs 1906'da Aktöbe'de Birinci Devlet Duma milletvekili seçimleri sırasında toplantılar yapıldı. Kazak dilinde dergi çıkarma konusu gündeme geldi. Aynı yıl, Orenburg'da yeni bir toplantı yapıldı. Devlet duması üyeleri ve Kazak aydınları derginin

yayımlanmasına karar verdi. Benzer toplantılar St. Petersburg'da bir grup Kazak tarafından da organize edildi (Uderbayeva, 2018: 35).

Karkaralı bölgesi ve verdikleri dilekçedeki istekler, Alaş Orda Partisinin kuruluşuna ve temel programına etki etti. Baytursunoğlu, Karkaralı'da öğretmendi. Karkaralı, o dönemde Kazak topraklarında eğitim ve kültür merkezlerinden biridir (Tileşov, 2015: 241). Baytursunoğlu biyografisinde: "1909'da Semipalatinsk bölgesi Valisi Trotsky'nin emriyle Karkaralinsk şehrinde iki yıllık bir okulun öğretmen-müdürü olarak görev yaptığında tutuklandığını ve jandarma sorgusu altında hapsedildiğini, Semipalatinsk hapishanesine gönderildiğini" ifade etmektedir. Baytursunoğlu'nun hayatını konu alan biyografilerde "Karkaralı dönemi" aktif bir siyasi mücadelenin başlangıcı olarak görülmektedir. Konuyla ilgili "Karkaralı Dilekçesi"nden sonra kültür politikası, Kazak dilinin rolünün güçlendirilmesi için gereklilikler, gazete ve kitap yayımlamak için Kazak dilinde matbaa açma hakkı ön plana çıkarıldı. Bu iki görev, Orenburg'da Baytursunoğlu'nun diğer tüm faaliyetlerinde lider konuma yükselmesini sağladı (Tugay, 2017: 89-90). Bu dilekçenin imzalanmasından sonra Baytursunoğlu, 1 Temmuz 1909'da Vali Troynitsky'nin emriyle tutuklandı ve sonra Semipalatinsk'e hapsedildi. 9 Mart 1910 tarihinde Orenburg'a geldi ve 1917 yılına kadar Orenburg bölgesinde kaldı. Baytursunoğlu'nun yaşamının Orenburg dönemi, sosyal ve siyasi faaliyetlerinin en verimli dönemiydi (Kapalbek, 2022: 38-39).

Baytursunoğlu, bu dönemde Ufa, Verny, Ural, Taşkent ve diğer şehirlerdeki büyük özel matbaalar Kazak dilinde yayınlar yaptı. Orenburg bölgesinde, 1890'dan 1915'e kadar Kazak dilinde 117 kitap yayımlandı. Ş. Kudayberdiyev, A. Baytursunoğlu, M. Duvlatoğlu'nun eserleri de dahil olmak üzere Orenburg'da yayınlanan tüm kitapların yaklaşık üçte ikisini meydana getirdi. Yayımlanan kitapların çoğu ders kitapları, Kazak şairlerinden derlenmiş destanlar, hikayeler ve şiirlerden oluşmaktaydı (Tugay, 2017: 91). Türk halkları arasında yayın sayısına göre Tatarlardan sonra en çok yayın yapan Kazaklar oldu. Ancak Kazaklar Tatarlar gibi Arap alfabesini kullandı ve bu eserler Kazak Türkçesinde Arap alfabesiyle yayımlandı. Bu sebeple Baytursunoğlu, Arap alfabesini temel alarak alfabe reforme etmekle meşgul oldu. Orenburg bölgesindeki basın faaliyetleri, Baytursunoğlu'nun Arap alfabesi noktasında çalışmasına sebep oldu, eksikliği ve yanlışlığı gördü. Mir Jakup Duvlatoğlu'nun kızının anılarına göre Orenburg, Duvlatoğlu ile Baytursunoğlu'nun birleştirecek temas noktası idi. Mir Jakup Duvlatoğlu Orenburg'a geldiğinde, ilk şiir koleksiyonu "Oyan, Kazak!" ("Uyan Kazak!") 'ı 1909 yılında "Vakit" gazetesinde yayımladı ve gazete hemen tükendi. Bu sebeple şiir, aynı gazetede 1911 yılında tekrar yayımlandı (Tugay, 2017: 92-94).

Orenburg bölgesi faaliyetleri ve Karkaralı Dilekçesi, Kazak halkının eğitilmesi ve aydınlanması noktasında mücadele döneminin başlangıcıdır. 1905-1917 yılları arasındaki dönemde etkili isimlerden biri Ahmet Baytursunoğlu'dur. O sadece eğitim alanında değil Kazakların hak ve özgürlüklerini kazanmasında etkili oldu. Bu dönem, 1917 yılı Bolşevik Devrimi sonrası kurulan Alaş Orda Hükümeti'nin ideolojisi ve fikirlerinin kuruluş dönemini de oluşturmaktadır.

KAZAK GAZETESİ

"Kazak Gazetesi", 1913-1918 yılları arasında Kazakların milli gazetesi idi. Başlangıçta haftalık bir gazeteydi, ancak 1915 yılından itibaren haftada iki kez çıkmaya başladı. Kiev'den Kazan'a, St. Petersburg'dan Tomsk'a kadar Rus üniversitelerinde okuyan Kazak öğrenciler, Kazak Gazetesine abone oldular. Önceki yayınların hiçbiri kalite, konu çeşitliliği ve hatta tiraj açısından yeni gazeteyle karşılaştırılmazdı. Kazak gazetesi, ilk yıl üç bin tirajla yayımlandıysa da daha sonra tirajı sekiz bin nüshayı aştı. 1913-1918 yayın döneminde toplam 265 sayı yayımlandı. Baytursunoğlu, gazetenin ilk sayısında eğitim ve Kazak dili sorunlarına yöneldi: "Bağımsızlığımızı korumak, eğitim ve ortak bir kültür doğrultusunda tüm gücümüzle çaba sarf etmeliyiz. Bunun için önce yapmamız gereken ana dilde edebiyatın geliştirilmesidir. Sadece kendi dilini konuşan ve kendi edebiyatına sahip çıkan insanların bağımsız bir yaşam talep etme hakkına sahip olduğunu asla unutmamalıyız. Bu açıdan bakılınca işler başarılı olmaktan çok uzaktır. Rus okullarında ve Tatar medreselerinde yetişen modern Kazak aydınları, şimdiden

Kazak dilini ihmal etmeye, Rusça ve Tatarca konuşup birbirleriyle yazışmaya başladılar. Bu durum kötüye işarettir. Gelecekte de bu durum devam ederse, özel bir millet olarak annelerimiz ve babalarımız doğanın kanunlarına aykırı olarak yüzlerce, binlerce yıl yaşamazlarsa; o zaman Kazak halkına ve Kazak diline sonsuza dek veda etmek zorunda kalacağız. Bunu istemiyorsak, o zaman bu meseleyi temelden çözmeli ve bundan sonra Kazak dilini ve edebiyatını geliştirmeye başlamalıyız...” demektedir. Baytursunoğlu’na göre, genel olarak okul eğitiminin gelişimi için “Okul finansmanı, öğrencilere uygun ders kitapları ve öğretim yardımcıları sağlamak, nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi” gibi üç ana koşul gereklidir (Tugay, 2017: 101-103). Kazak Gazetesi, Baytursunoğlu’nun fikirlerinin yayılması ve halkın bilinçlenmesinde önemli rol oynadı. Bu gazetede milli fikirler ve milli değerler ele alındı.

Baytursunoğlu, ayrıca “Rusların etkisi altında olduğumuz için Rusça eğitim gereklidir. Mümkün olduğunca Kazakça okuyup yazmayı öğrendikten sonra Rusça da öğrenmeliyiz.” diye düşünmektedir. Baytursunoğlu “Kazak Dilinde Öğretim Hakkında” adlı makaleye göre, Kazak çocuklarının bir kısmı Rus okullarında, diğer bir kısmı medreselerde, mollalarla; üçüncü grup ise modern okullarda okumaktadır. Eski eğitim sisteminin sona erecektir, Rus eğitim ve öğretimin diğer ikisine kıyasla hiçbir eksikliği olmadığını not etmektedir. Ancak Kazak çocuklarının her şeyden önce ana dilinde okuma ve yazmayı öğrenmesi gerektiğini düşünmektedir. Rusça okuryazar olmak gerekir, ancak Kazakça’dan sonra Rusça okuryazarlığı öğrenilmelidir.” diyerek anadilde eğitime vurgu yapmaktadır. Bu konuyla ilgili yayımladığı diğer makaleler ise “Kazakça öğrenme üzerine”, “Öğrenme üzerine”, “Bilgi rekabeti”, “Bilgi yarışması hakkında”, “Rusça Öğrenenler”, “Öğrenme üzerine” şeklinde sıralanabilir (Tugay, 2017:104). Kazak Gazetesini sadece milli ve kültürel gelişim noktasında bir uyarıcı olarak değil Kazakçanın öğrenilmesi ve Rusçadan geri kalmaması için milli mücadelesinde bir araç olarak kullandı.

ALAŞ ORDA HÜKÜMETİ VE PROGRAMI

Yirminci yüzyılın başlarında “Alaş” kavramı birdenbire ortaya çıkmadı. “Alaş” kavramı, 15. yüzyılda Sultan Ahmet Han döneminde ortaya çıktı ve zamanla özveri ve vatanseverlik çağrısı yapan milli bir slogan ve ruh haline geldi. Alihan Bökeyhanoğlu liderliğinde, “Alaş” kavramını ustaca millî siyasî ideolojide kullanıldı. İdeolojinin temel amacı, bağımsız bir ulus-devlet yaratmaktı. Aslında Alaş, bağımsız ve ebedi bir ülke fikrine götüren millî bir ideolojik araçtı. Alaş fikri, Kazak halkının bir devlet kurma hayalinden doğmuştur. Yirminci yüzyılın başlarında Çarlık hükümetinin düşmesi, değişken jeopolitik durum, Kazak halkının milli idealler yolunda seferberliğini hızlandırdı. Alihan Bökeyhanoğlu, Kazak halkına seslenerek şunları söyledi: “Yarışı kaçırmayalım, insan olalım! Kazaklar bunu yapmazlarsa gelecek nesiller için gözyaşı döküceğiz.” Alaş aydınlarının milli farkındalıkları, üzerlerindeki sorumluluğun göstergesiydi (Baybosınova, 2022: 99-100).

Ahmet Baytursunoğlu ve Mir Jakup Duvlatoğlu, Kazak gazetesinde, Alaş fikrini halka yaymak için durmaksızın çalıştı. Kazak Gazetesi olmadan Alaş fikrini geliştirmek imkansızdı. Bu bağlamda söz konusu sosyo-politik edebiyat gazetesi, halkın gözünü açmayı ve ruhunu uyandırmayı başarmıştır. Baytursunoğlu, bir ulus olmak ve ayrı bir devlet olmak için dilin korunmasını, bilimin, eğitimin ve sanatın güçlendirilmesini savundu (Ömirbekova, 2002: 81).

1917 Şubat Devrimi, Kazak milli aydınlarının sosyal ve siyasi faaliyetleri için bir katalizör vazifesi görmüştür. Ardından meydana gelen Ekim Devrimi, demokrasinin gelişmesinde ve oluşumunda bir zirve oldu. Kazak aydın hareketi, 1917 tarihinde “Alaş Orda” Partisinin demokratik hareketi olarak ilk kez özerklik ilan etti (Uderbayeva, 2018: 34). Mart 1917 tarihinde Kazakistan’ın bir çok yerinde Geçici Hükümet’in yerel organları olmak üzere, İşçi, Asker ve Köylü temsilciler Sovyet’i kuruldu. Alihan Bökeyhanoğlu, Orenburg’da yapılan I. Kazak Kongresi’nde (5 -10 nisan 1917) hemen şunu açıklamıştır: “Kurtuluş saati gelmiştir. Bizim siyasî hedefimiz, millî kurtuluştur.” Kongrenin esas amacı ise Ruslara verilen toprakların Kazaklara iade edilmesi idi. 21/26 Temmuz 1917 arasında, Orenburg’da II. Kazak Kongresi yapıldı. Bu kongrede, «Kazak Anayasal Demokratik Partisi»nin adı değiştirilerek “Alaş-Orda” adı verildi. Bu kararlar, Kazak milliyetçileri siyasî faaliyetlerinde kat’î olarak Rus Anayasal Demokrat

Partisi'nin çizgisini terk ettiler (Hayit, 2004: 252). 1913 yılından 1917 yılına kadar Kazak Gazetesi etrafında toplanan aydınlar, A. Bökeyhanoğlu, A. Baytursunoğlu, M. Duvlatoğlu, H. Dosmuhamedoğlu, İ. Jaynakoğlu, B. Alibekoğlu, A. Turlubayoğlu Alaş-Orda'nın kurulmasında söz sahibi oldu. Bu aydınların çoğu Rusya Kadet Partisi üyesi (1905), mutaassıp ve muhafazakar ancak aynı zamanda Alihan Bökeyhanoğlu'nun ifadesiyle 'batıcı' yani modern anlayıştaydı. 1905 ihtilali ardından sıkıntılı sürecin devam etmesi, Rusya hakimiyetindeki topraklarda 1916 milli bağımsızlık hareketlerinin başlaması, yiyecek sıkıntısı ve Duma'nın feshedilmesi Bolşevik Devriminin ortaya çıkarıcı en önemli sebeplerdi. Geçici Komite tarafından 2 Mart 1917 tarihinde Knez Lvov'un başkanlığında "Geçici Hükümet" kuruldu. Çarlık Rusya'sında 303 yıl süren Romanov sülalesinin sona ermesine müteakiben 21 Kasım 1917 tarihinde "Alaş Partisi Taslak Programı" yayımlandı. Bu programın yazarları arasında Ahmet Baytursunoğlu da bulunmaktaydı. Baytursunoğlu'nun eğitim hedefleri şunlardır ve parti programında da yer aldı: "Eğitim kurumlarının kapıları herkese açık ve eğitim ücretsiz olacaktır. Zorunlu eğitim herkes için geçerlidir. İlköğretim okullarında eğitim ana dilde yapılacaktır. Kazaklar ana dillerinde orta öğretim okulları ve üniversiteler kuracaktır. Eğitim sistemi özerk olacaktır. Rus yetkililerin eğitim işlerine müdahale etmesine izin verilmeyecektir. Öğretmenler ve öğretim üyeleri rekabete dayalı olarak atanacaktır. Halk kütüphaneleri açılacaktır." (Tugay, 2017: 106) şeklinde ifade etmiştir.

Alaş Orda Hükümetinin programı, devlet yapısı ve rejimi, yerel yönetim, temel haklar ve özgürlükler, din, yargılama, vergiler, eğitim, arazi sorunu gibi başlıklardan oluşmaktaydı. *Devlet yapısı*, demokratik, federal bir cumhuriyettir. Federal bir cumhuriyette her devletin kendi toprakları vardır, sorunlarını egemen şekilde çözer, Rusya'ya dostluk bağlarıyla bağlıdır. Hükümetin başı, kurucu meclis ve Devlet Duması (meclisi) tarafından kendi adına belirlenen belirli bir süre için seçilen cumhurbaşkanıdır. Başkan, ülkeyi bakanlar aracılığıyla yönetir ve bakanlar kurulu ise kurucu meclise ve devlet dumasına karşı sorumludur. Milletvekilleri, eşit, doğrudan ve gizli oyla seçilir. Oy hakkı, kökeni, dini ve cinsiyeti ayrılmaksızın herkese verilmiştir. Yasama yetkisi, yalnızca Devlet Duması'na aittir. Devlet Duması, hükümet üzerinde kontrol sağlar, raporlarını tutar ve kendisini ilgilendiren konularda taleplerde bulunur. Devlet vergisi ise yalnızca Devlet Duması tarafından onaylandıktan sonra uygulanır. *Yerel yönetimde*, Kazak toprakları tek bir bütünde birleşmiştir. Kazaklar egemenliğe sahiptirler ve federal ilkelere göre ise Rusya Cumhuriyeti'nin bir parçasıdır. İlk başta, Kazak özerkliği, onu ilgilendiren diğer halklarla birlikte tek bir varlık oluşturabilir ve oluşturamazsa, en baştan itibaren bağımsız bir birim haline gelebilir (Jurtbaya, 2011: 138). *Temel hak ve özgürlükler* konusunda, Rusya Cumhuriyeti'nde tüm vatandaşlar din, ulusal ve ırksal köken, cinsiyet farklılıkları ne olursa olsun eşittir. Toplanma, sendika kurma, ifade ve basın özgürlüğü hakkı tanınmıştır; kişinin dokunulmazlığı korunur, kişinin dokunulmazlığı garanti altına alınır, mahkeme kararı veya savcının kararı olmaksızın kimse tutuklanamaz. Bir suçla itham edilen kişinin davası hakim tarafından bulunduğu hallerde 24 saat, hakim tarafından bulunmadığı hallerde en geç bir hafta içinde mahkemeye sevk edilir. Gizli yazışmalar ise kanunla korunmaktadır. *Din* konusunda ise laiklik benimsenmiştir, din devletten ayrılmıştır. Devlet nazarında dinler eşittir. Dini inançların propagandası yasak değildir. Bir dine inanıp inanmama özgürlüğü de tanınmıştır. Kazak toplumunun kendi müftüsü vardır. Evlilikler, boşanmalar, yas ve yeni doğanlara isim verilmesi gibi konular mollalara havale edilir, dulluğa ilişkin tartışmalı davalar (dul uyuşmazlığı) mahkemede görüşülür. *Yargılama*, her toplumda yargı ve mahkeme bu toplumun yaşam koşullarına uygun olmalıdır. Yargıçlar, yerli halkın dilini bilmelidir. Karma nüfuslu bölgelerde, duruşmalar ve kararlar, bu alanda çoğunluğu oluşturanların dilinde yapılmalıdır. Hâkimler ve yargıçlar, yargılanmadan görevden alınmaz. Tüm insanlar mahkeme önünde eşittir; Tanrı'dan sonra, hâkimler ve yargıçlar en güçlü konumdadır ve istisnasız herkes onların kararlarına itaat eder. Karar derhal uygulanır. Büyük suçlar jüri tarafından yargılanır. Kazakların çoğunlukta olduğu bölgelerde yargı işlemleri Kazak dilinde yürütülmektedir. Jüri üyeleri Kazaklardan seçilir. *Savunma*, vatani korumak için kurulmuş bir ordu olmalıdır. Uygun yaşa ulaşmış gençler, yer yer askerî eğitim ve hizmete tabi tutulur. Ayrıca Kazakların süvari birlikleri de hizmet verir.

Vergiler, devlet tarafından toplanır, vergilerin belirlenmesi mülkün durumuna ve gelirine bağlı olarak adil bir şekilde yapılır. *İşçi* sınıfı ise yasalarla korunmaktadır. *Eğitim*, bütün vatandaşların hakkıdır. Eğitim kurumlarının kapıları herkese açıktır ve eğitim ücretsizdir; zorunlu eğitim herkes için geçerlidir. İlköğretim okullarında eğitim ana dilde yapılır; Kazakça eğitim diline sahip ortaokullar ve üniversiteler oluşturulur; eğitim sistemi özerklik biçiminde bağımsızdır; yetkililer eğitim işlerine karışmazlar; öğretmenler ve profesörler rekabete dayalı olarak atanır; halkın yaşadıkları bölgelerde millî kütüphaneler açılır. Alaş Hükümeti'nin en önemli konularından ve parti programında yer alan maddelerden biri, *arazi sorunudur*. Kurucu Meclis, temel yasayı hazırlarken yerli halkın toprak tahsisi konusundaki öncelik hakkını korumalıdır. Kazaklar ikamet yerindeki arazi tahsislerinden memnun kalıncaya kadar Kazak topraklarına yeniden yerleşmeler sonlandırılır. Önceden seçilmiş ve halen köylüler tarafından iskan edilmeyen topraklar ise Kazaklara iade edilir. Kazaklara tahsis edilen arazilerin taksimi yerel komiteler tarafından yapılır; tahsislerin büyüklüğü, toprağın kalitesine ve çiftliklerin türüne bağlı olarak belirlenir. nüfusun vakfedilmesinden sonra kalan topraklar *Zemstvoların* (Meclis) tasarrufuna devredilir. Ayrıca nüfus artışı sırasında bu topraklardan yeni tahsisler yapılır. Türkistan'da arazi tahsisleri ile birlikte su tahsisleri vardır. Kazaklar, araziye bireysel aileler tarafından değil, aile bağları temelinde, adalet ilkelerinin rehberliğinde aul (köy) mülkiyeti şeklinde kullanırlar. Arazi Kanunu, arazi satışı ile ilgili bir madde içermemelidir. Arazideki fazlalıklar satılmaz, ancak Zemstvo'ya devredilir. Büyük ormanlar ve nehirler devlet mülkiyetindeyken, yerel öneme sahip ormanlar ve göller zemstvoların mülkiyetindedir. Bu programa, Alikhan Bukeyhanoğlu, Ahmet Baytursunoğlu, Yakub Duvlatoğlu, Yeldes Omaroğlu, Esengali Turmukhamedoğlu, Abdulhamid Zhundibaoğlu, Azimbek Birimjanoğlu imzalamışlardır (Jurtbaya, 2011:139-140).

Geçici Rusya Hükümeti zamanında oluşturulan «İşçi, Asker ve Köylü Şûraları, her şehir ve her kazada, kendilerini oranın efendisi olarak görmekteydi. Böyle karışık bir ortamda, Alaş-Orda, bir Kazak Muhtar Hükümeti kurmaya çabalyordu. III. Kazak Kongresi'nde, Demokratik Rusya Cumhuriyeti çerçevesi dahilinde mahallî muhtariyet ilân edildi. Kongre “Alaş-Orda” adında bir hükümet kurdu. Semey (Semipalatinsk - Cetitam) şehri, hükümetin başkenti oldu. Hükümet Alihan Bökeyhanoğlu (Başbakan), Halil Abbas (Başbakan Yardımcısı), Alim Han Ermek (Harbiye Bakanı), Ahmet Berimean (Adalet Bakanı), M. Tınışbay (İçişleri Bakanı ve aynı zamanda Hokand Hükümeti Başkanı), Ahmet Baytursunoğlu (Millî Eğitim Bakanı), M. Çokay (Dışişleri Bakanı - Hokand Hükümeti'nde de aynı bakanlık uhdesinde bulunuyordu), Cihanşah Dostmuhammedoğlu, Halil Dostmuhammedoğlu ve Ahmet Biy Sarsan (Alaş Orda Batı Bölgesinin mesul bakanlarıydı (Hayit, 2004: 252-253; Demirci, 2022: 117). III. Kazak Kongresi'nde Alaş Orda, hükümetlerin birleşmesi veya siyasetlerinin koordinasyonu meselesi hususunda, Alaş Orda çevrelerinde iki ayrı görüş ortaya atıldı. Bökeyhanoğlu, Türkistanla herhangi bir birleşmeyi reddediyordu, ancak Türkistanlılar, Sibiryalılar, Başkırtlar ve Tatarlarla işbirliği yapmak taraftarı idi. Baytursunoğlu yönetimindeki diğer kanat ise Türkistanla birleşmeyi talep ve teşvik ediyordu. Bu görüş, Türk kavimlerinin millî merkezi Türkistan ile Alaş Orda'nın kayıtsız şartsız ve tamamen birleşmesini ihtiva ediyordu. Bu iki görüş arasındaki uyuşmazlık, son derece radikal görüşlere sahip olan Bökeyhanoğlu'nun, muhafazakâr ve mutaasıp dinî görüşlere sahip bulunan Türkistan'ı tehlikeli olarak kabul etmesinden ileri gelmişti. Bökeyhanoğlu ve taraftarları, hiç şüphe yok ki, Rus fikir hayatının tesiri altında bulunuyorlardı (Hayit, 2004: 254). Burada anlaşıldığı üzere Türkistan Özerk Cumhuriyeti yerine Kazaklara ait *Alaş Orda Özerk Cumhuriyeti* kuruldu. Türkistan temsilcilerinin Hokand şehrindeki müzakereleri devam ederken ve kongre Türkistan Muhtariyetini ilan etti, 8-13 Aralık 1917 tarihlerinde Orenburg şehrinde eski Sahra Genel Valiliğine bağlı Türkistan Kazak Türkleri Kongresi yapıldı. Kongre, Alaş Partisinin önemli kurucularından Alihan Bökeyhanoğlu'nu hükümet şefi ve Halil Abbas'ı da vekili olarak seçti. Alaş Orda hükümetinin yönetiminde buluna topraklar çok geniş bölgeyi içine alması sebebiyle Alaş-Orda yönetimi, batı ve doğu idaresi olarak ikiye ayrıldı. Bökeyhanoğlu, hükümet şefliğinin yanısıra yönetim şehri Jetitam (Semipalatinsk- 1917'de Alaş olarak değiştirilmişti) Alaş-Orda'nın doğu bölgeler

sorumluluğunu; Halil Dostmuhammedoğlu ise batı sorumluluğunu üstlenmişti. Dostmuhammedoğlu batı bölgesinin hükümet yetkilisi idi ve bu yöreleri Ural bölgesinden yürütmekte idi. Alaş-Orda özerk hükümeti, Bolşevik ve Beyaz Rus muhafızların yanı sıra müstakil siyasi güç olarak Kazakistan sınırlarının büyük bölümünde etkindi. Türkistan (Hokand) ve Alaş Orda (Orenburg daha sonra Semipalatinsk) özerk hükümetleri demokratik ve federatif bir Rusya'nın içinde kalmak istiyorlardı. 1918 yılında Stalin bir telgraf çekerek Alaş-Orda'ya karşı eylemlere girişilmesini emretti. İşçi, Asker ve Çiftçi Temsilciler Konseyine çektiği telgrafla Alaş Orda'yı protesto etmek için önlemler alınsın dese de bu konsey Stalin'e Kazaklar arasında kendisinin istediği gibi bir proleteryanın bulunmadığını ilettiler. Stalin bu defa "hiç olmazsa Kazak şehirlerinden 15-20 kişilik sıradan insanlar seçiniz ve bunların adına Sovyet hükümrancılığını ilan ediniz.." şeklinde emirler gönderdi (Hayit, 1971: 24). Bunun üzerine konsey, 20-25 Kazak'ı caddelerden topladı ve onlardan parmak mührü istedi. Böylece, Kazak Halkı adına "Alaş Orda'ya karşı mücadele için "demokratik bir protokol" düzenlenmiş oluyordu. Rus Şurası, 1918 Şubat ayında Kazak adına" Alaş Orda'ya karşı Semipalatinsk'de bir protesto eylemi gerçekleştirdi. Bu eyleme Stalin'in istediği tarzda tek bir Kazak proleter katılmamıştır. Ayrıca Kırgız bölgesi denilen (Kazak yerleşim bölgeleri) yerler, Kızıl Muhafızlar (Bolşevikler) ile Beyaz Muhafızlar (Bolşevizm karşıtı Ruslar) arasında meydan savaşları olmuştu. Alaş-Orda, Rusya'nın çarpışan bu iki gücü arasında hareket etmek zorundaydı. Rusya, Sibiry hükümeti ile irtibata geçmeye çalışıyordu. Ancak Sibiry hükümeti tarafından Alaş-Orda ile birlikte hareket etme teklifi reddedildi. Buna rağmen Alaş Orda hükümeti, Rusya'nın birbiriyle hunharca savaşan iki gücü arasında kendi millî konumunu güçlendirmek istiyordu. Ne Sovyet Ruslar'ı (Kızıl Ordu) ne de Bolşevizm karşıtı Ruslar 1918/1920 yıllarında Alaş Orda hükümetini kendisini feshetmesi için zorlayabilecek güçte değildi. Beyaz Muhafızlar, 18 Mart 1918 tarihinde Alaş Orda hükümetine ilk ateşi açarak hükümeti Semipalatinsk şehrinde kovdu ve 22 Ekim 1918 tarihinde Alaş Orda'nın bütün faaliyetlerini yasakladı. Böylece Alaş Orda Semipalatinsk dışında faaliyetlerini sürdürmek zorunda kaldı (Hayit, 1971: 25).

Alaş Orda 16 Şubat 1919'da Bolşevik güçleri ile barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Bu defa Ruslar, Alaş-Orda hükümetinin konumunu belirlemeye çalıştılar. Ancak Alaş Orda hükümeti, Türkistan bozkırlarında özellikle kendi bağımsız politikalarını uygulamaya özen gösterdi. Alaş Orda'nın askeri birlikleri iki cephede birden savaşacak durumda değildi. 1920 Şubat ayında Alaş Orda hükümet üyeleri Sovyet idaresine ve kültürel faaliyetlere yöneldi. 14 Kasım 1919 tarihinde Kızıl Ordu, Omsk şehrini ele geçirdi (Hayit, 1971: 87). Ardından 31 Aralık 1920 tarihinde Türk Cephesi Kumandanı Frunze, 1. ve 4. Orduların Devrim Savaş Konseyine, Alaş Orda meselesine karşı alınacak tedbirler kapsamında,

1- Alaş Orda hükümetinin varlığından haberdar değiliz, dolayısıyla onunla bir antlaşma yapmamız ya da onları antlaşma tarafı olarak kabul etmemiz mümkün değildir.

2- Alaş Orda'nın askeri birlikleri ve benim kumandanlarıma bu birlikleri cepheye hemen sürebileceklerine dair verdiğim yetki hakkında sonsöz Sovyet Rusya hükümeti baş kumandanına aittir.

3- Alaş Orda hükümeti dağıtılacaktır.

4- Alaş Orda'nın tüm taraftarları hakkında çıkartılan af kararı geçerliliğini sürdürmektedir.

5- Müzakereler devam ettirilmelidir.

6- Meselenin en iyi çözümü, birliklerimizin benim emrim esasında ileriye doğru hareket etmeleridir (Hayit, 1971: 91-92).

Alaş-Orda hükümetinin tasfiyesi, Kırgız (Kazak) bölgesi yönetiminin 10 Nolu Askeri-devrimci komitesinin, 5 Mart 1920 tarihli toplantı kararıyla, "Alaş Özerkliğinin batı kısmı" feshedildi. Alaş Otonomisinin batı kısmı, Ufa Meclis kararıyla 11 Eylül 1918'de kurulmuş ve başkanlığına Halil Dostmuhammedoğlu seçilmişti, ancak bu kararla söz konusu siyasi oluşum ortadan kalkmıştır. 1920'de Vladimir İlyiç Lenin ile görüşmelerden sonra alınan 18 Mayıs 1920 tarihli karara göre, Alimhan Yermekoğlu yeni kurulan Kazak Özerkliği'nin Kırgız (Kazak) bölgesinin genel durumu hakkında rapor vermek üzere Moskova'ya gönderildi. Dört ay boyunca Moskova'da çalıştı. V.I. Lenin başkanlığındaki komisyonun toplantısında Kazakistan'ın durumu

hakkında bir rapor hazırlayarak Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarını Astrahan bölgesinden alıp Kazak Özerk Cumhuriyeti sınırına eklemeyi teklif etti. Bu öneri oy çokluğu ile kabul edildi (Jurtbaya, 2011, s.406).

Lenin tarafından görevlendirilen A. Baytursunoğlu, Kazak Bölgesinin Yönetimi Devrimci Komitesi'nin çalışmalarına katıldı. Bir yıldan fazla bir süre kesintisiz olarak çalıştı ve Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Kazak ÖSSC'nin kurulmasından sonra, Baytursunoğlu, cumhuriyetin halk eğitim komiseri, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi üyesi, Kazak Merkez Yürütme Komitesi üyesi, ardından Merkez Komite üyesi olarak iki yıl çalıştı (Jurtbaya, 2011:35). 1920-1922 yılları arasında Baytursunoğlu, Halk Eğitim Komiserliği görevini üstlendiğinde, halk eğitimindeki durum özellikle zordu. Açlık ve ekonomik çöküntü, neredeyse tüm okulların yetersiz yerel bütçeye devredilmesine ve sayılarının ve personelinin en aza indirilmesine neden oldu. Bunun için toplam okul sayısı zaman %60, hatta bazı illerde daha da azaldı. Örneğin, 1921 yılı sonunda Aktöbe ilinde 961 okuldan 174'ü, 1310 öğretmenden 282'si ve 47.253 öğrenciden 9135'i kalmıştır. Eğitimcilerin sosyoekonomik durumu kötüydü. Baytursunoğlu şunları yazdı: “Birçok yerde öğrenciler [öğretmenler] okulu bırakıp gittiler, başka yerlerde sefil, aç bir yaşam sürdürdüler ve hayatta kaldıysa, bu sadece nüfusun bir kısmının merhameti sayesinde oldu.” Sonuç olarak, Haziran 1921'de görev yapan eğitim programı sisteminin 2.724 öğretmeninden Nisan 1922'ye kadar sadece 118 kişinin okullarda kalması şaşırtıcı değildir (Tugay, 2017: 145). Alaş Orda kapsamında milli eğitim politikasında önemli adımlar atan Baytursunoğlu, bu hükümetin dağıtılmasıyla milli eğitim veren okullar da kapatıldı. Milli eğitim politikası tamamlanamadı, Sovyet Hükümeti sosyalist ve ateist eğitime öncelik verdi.

AHMET BAYTURSUNOĞLU'NUN FİKİRLERİ

Ahmet Baytursunoğlu, Turgay, Orenburg bölgesindeki eğitimleri ve öğretmenliği, Karkaralı Dilekçesi, 1905 yılındaki Şubat Devrimindeki faaliyetleri, Kazak Gazetesi'ni çıkarması ve geliştirmesiyle fikirleri olgunlaştı. Alaş Orda Hükümetinin kuruluşu ve faaliyetlerinde aktif görev aldı. Alaş Orda Hükümeti'nde sonuna kadar görevine sadık kaldı, ancak Alaş Orda programını uygulamasının Sovyet özerkliği aracılığıyla uygulanabileceğine inandı. Baytursunoğlu, zor duruma rağmen, milletin çıkarlarına asla ihanet etmedi, inanç ve düşüncelerinden sapmadığı gibi Kazak halkının birleşme meselesini değerlendirdi. Kazak gazetesinin bu bağlamda kullanılmasını önerdi ve yayın amacının “halkın gözü, kulağı ve dili” olduğunu vurgulamıştır. Yazı işleri müdürü olarak dönemin eğitimli ve zeki insanlarını bir araya getirerek eğitim, millet ve toprak meselelerini cesaretle gündeme getirdi. “Milletin Öğretmeni” olarak anılan Baytursunoğlu, Kazak toplumunun ve kültürünün gelişimine önemli katkılarda bulundu. Kazak halkının birçok eksiğinin eğitimle düzeltileceğine” inanıyordu. 27 Ekim 1919'daki Kazakların Sovyet tarafına geçmeleri ile ilgili oturumunda Baytursunoğlu şu teklifi sunmuştur:

1. Kirrevkom tavırları ile Kazak halkına kağıt üzerinde değil, fiili olarak kendi kendini idare edecek muhtariyet vereceğini göstermelidir;

2. Beyaz Ordu ile müşterek Sovyetlere karşı mücadeleye devam ettiren Kazaklar Sovyet tarafına geçtiği takdirde af çıkartılmalıdır.

1920'lerin ortalarında Ahmet Baytursunoğlu liderliğindeki aydınlar, bu dönemde Latin alfabesine karşı çıktılar. Bu karşı çıkışın sebebi, onlara İslam'ın faziletlerini aşıl原因an eski Arap yazısına bağlı olduğunu düşünmeleridir (Tileşov, 2015: 61). O, Kazak dilinde olmayan birçok kelime olduğunu bu tür kelimelerin Kazakçaya çevrilmesi veya Kazak dilinin kurallarına göre değiştirilmesi gerektiği konusunda uyarmıştır (Tileşov, 2015: 78). Baytursunoğlu'nun alfabe ile ilgili çalışmaları, Kazakçanın bir yazı dili olması çabalarını ve okula yeni başlayacak olanlarla, okuma yazma bilmeyen büyüklere okuma yazma öğretme gayretlerini ortaya koymaktadır. A. Baytursunoğlu ulusal değer yönelimi ile ilgili aşağıdaki düşünceleri, günümüz ulusal okullarında büyük mirasa karşılık geldiği görülmektedir.

- ders kitaplarında eğitim materyallerinde etnopedagoji unsurlarının dahil edilmesi,
- ilkokulda verilen eğitim ve öğretimin millî temele dayanması,
- ilkokul eğitimini anadilde yürütülmesi (Djonisova, 2016: 178) dir.

Baytursunoğlu'nun yapmış olduğu Kazak dilinin fonetiğine uygun, Arapça karakterleri kullanan sistematik grafikler 1924 yılında resmen kabul edildi. Diğer Türk halkları Özbek, Tatar gibi halklarda model olarak benimsendi. Baytursunoğlu'nun "Dil bir araçtır" adlı eserinde dilbilimin temel ilkesi şu şekilde formüle edildi: "Kazak dili, Türk dilinin bir koludur. Dünyada üç ana dil vardır: kök dil, bileşik dil ve eklemeli dildir." (Isimakova, 2022: 17). Şeklinde ifade etmektedir. Baytursunoğlu, "İlkokullar sadece devletin değil, halkın da yararına olmalıdır." İfadesinde halkçı bir eğitimi öngörmektedir. Halkçı eğitimde ilk olarak ilkokul öğrencileri, katip, öğretmen, sağlık görevlisi, avukat, hakim, mühendis, ziraat mühendisi olmamalı, her şeyden önce Kazakça okuyup yazabilmelidir. İkincisi, ilkokulda edinilen bilgilere ve okumak isteyenler için temele odaklanmak gerektiğini ifade eder. Baytursunoğlu'nun bir diğer önemli konusu da Kazak dilinin öğretim yöntemleridir. Kazak dili eğitim ve öğretim yöntemleri için yaklaşık yirmi yıl uğraşmıştır ve o sırada radikal düşüncelerini sürekli olarak basın yoluyla gazete ve dergilerde yayımladı. Baytursunoğlu, sadece Kazak dilinin değil, edebiyat biliminin de kurucusudur. Ayrıca düzenli olarak topladığı zengin folklor, peri masalları, destan, şarkı, söylev, atasözü ve sözleri yazdı. 1923 yılında Moskova'da ve 1926'da dört yüz yıllık Kazak tarihini kapsayan "Yirmi üç yas" başlıklı yas şarkılarından oluşan bir koleksiyon yayımladı (Kapalbek, 2022: 40-41).

SONUÇ

Bu çalışmada, A. Baytursunoğlu'nun hayatı, gelişim süreçleri ve faaliyetlerinden bahsedildi. Özellikle Turgay ve Orenburg bölgelerindeki eğitimi ve öğretmenliği, Baytursunoğlu'nun ideallerinin temelini oluşturdu. Turgay bölgesi, Çar II. Aleksandr'ın onayladığı eğitim yönetmeliğiyle ilk Rus- Kazak okulları açıldı. Orenburg ise Kazan'dan sonra Başkırt, Tatar ve Kazakların birleşim noktası ve ticaret bölgesidir. Ticaret bölgesi olmasının yanı sıra eğitim ve gazete çıkan merkezlerden biridir. Burada çıkarılan Turgayskaya Gazetesi'nde kültürel ve millî fikirlerini yazdığı, Kazak halkını aydınlattığı görülür. Turgayskaya Gazetesi, gelecekte çıkaracağı Kazak Gazetesi'nin de temelini oluşturmuştur. Ardından Karkaralı Dilekçesi'ne imza atan aydınlarla birlikte hareket etmiştir. Karkaralı dilekçesinde din ve vicdan özgürlüğü, söz ve basın özgürlüğü, ana dilde eğitim ve toprak mülkiyeti hakkındaki talepler gelecekte Alaş Orda Hükümet programında yer aldı. Kazak halkının haklarını koruma ve isteklerini duyurma adına 1905 yılında siyasi hayatı başladı. 1917'de Bolşevik Devrimi ardından Alaş Orda Hükümetinin kurucuları arasında yer aldı ve eğitim bakanlığı yaptı.

Görüldüğü üzere, Baytursunoğlu'nun faaliyetleri belirli bir süreç ve gelişim göstermektedir. İdeallerinden vazgeçmeyen bir Baytursunoğlu profili ortaya çıkmaktadır. Bulunduğu bölgelerde tecrübesini artıran Baytursunoğlu, çok yönlü bir kişiliğiyle dikkat çekmektedir. İyi eğitim aldığı gibi bu eğitimi Kazak halkının aydınlanmasında kullandığı görülür. Baytursunoğlu, siyasi kariyerine 1905 yılında başladı. 1913 yılında yayına başlayan "Kazak Gazetesi", ülke çapında ilk gerçek siyasi ve sosyal gazete haline geldi. Bu gazete ile Baytursunoğlu, Kazak halkının aydını ve savunucusu oldu. O, Kazak Gazetesi aracılığıyla pozisyonuna uygun olarak ulusun bağımsızlığı için siyasi bir platform yarattı ve onu Alaş Orda hareketinin ve hükümetinin önemli liderlerinden biri haline getirdi. Bu uyanan milli bilinçle faaliyetlerine devam etti. Baytursunoğlu, Kazak dili ve edebiyatında önemli eserler ortaya koydu ve Kazak alfabesi çalışmaları yaparak Kazakçayı geliştirdi.

Kaynakça

1. Abikova, G. M., "A. Baytursunoğlu'nun Gıllimi Kitaphana Korında Saktaulı Muraları", International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – The Spiritual Leader Of The People», Almaty, 14 April, 2022, Al- Farabi Atındağı Kazak Ulttık Universiteti,

Filologiya Fakulteti, A. Baytursunoğlu Atındağı Kazak Til Bilimi Kafedrası, Almatı “Kazak Universiteti”, ss. 97-99.

2. Baytursynuly Ahmet, Altı Tomdık Şıkarmalar Jinagı, Tom V, Almatı “El-Şejire”, 2013.

3. Baybosınova M. S., “Tauelsizdik Jene Alaş İseyası”, International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – The Spiritual Leader Of The People», Almaty, 14 April, 2022, Al- Farabi Atındağı Kazak Ultık Universiteti, Filologiya Fakulteti, A. Baytursunoğlu Atındağı Kazak Til Bilimi Kafedrası, Almatı “Kazak Universiteti”, ss.99-103.

4. Demirci, Hikmet, “The Activities Of Akhmet Baitursynuly And The Alash Orda Government After The Bolshevik Revolution”, ss.116-121.

5. Djonisova, G. K., “Mektep Okuşılarının Ultık Kundılık Bağdarın Kalıptastırudın Tarihi-Pedogogikalık Alğışarttarı”, Alihan Bökeyhan- Kazak Memleketiligi Uşın Kuresken Ulı Tulga, Takırıbındağı Kazakistan Respublikası Tauelsizdiginin 25. Jıldığına Jene A. Bökeyhannın 150 Jıldık Mereytoyna Arnalğan Halıkaralık Gılımı-Praktikalık Konferentsiyanın Materialları, 9 Jeltoksan 2016, Uralsk, ss. 175-178.

6. Erbol Tileşov, Kaynar, Makalalar, Suhbattar, Almatı “Sardar” Paspası Uyi, 2015.

7. Hayit, B., Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

8. Hayit, B., Abdulkadir Sadak Türkistan: Rusya ile Çin Arasında, Rusya ve Çin Arasında, Otağ, Amsterdam 1971.

9. Isimakova, A. S., A. Baytursynuly- Kazirgi Tiltanu Men Edebiyet Teoriyasının Negizin Saluşı Reformatör, International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – The Spiritual Leader Of The People», Almaty, 14 April, 2022, Al- Farabi Atındağı Kazak Ultık Universiteti, Filologiya Fakulteti, A. Baytursunoğlu Atındağı Kazak Til Bilimi Kafedrası, Almatı “Kazak Universiteti”, ss.16-26.

10. Jurtbaya, T.K., Dvijeniye Alaş 1, Almatı, El-Şejire 2011.

11. Kapalbek, B. A., “A. Baytursynuly- Kazak Örkenietinin Bastay Közi”, International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – The Spiritual Leader Of The People», Almaty, 14 April, 2022, Al- Farabi Atındağı Kazak Ultık Universiteti, Filologiya Fakulteti, A. Baytursunoğlu Atındağı Kazak Til Bilimi Kafedrası, Almatı “Kazak Universiteti”, ss.38-42.

12. Kendirbay, Gulnar, ‘The National Liberation movement of the Kazakh Intelligenstia at the Beginning of the 20th Century’, Central Asian Survey , Volume: 16, Number: 4, 1997, pp. 487-515.

13. Ömirbekova, A., “A. Baytursynulının Sayası-Diplomatıyalık Aforizmderi”, International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – The Spiritual Leader Of The People», Almaty, 14 April, 2022, Al- Farabi Atındağı Kazak Ultık Universiteti, Filologiya Fakulteti, A. Baytursunoğlu Atındağı Kazak Til Bilimi Kafedrası, Almatı “Kazak Universiteti”, ss.80-83.

14. Şayahmet A., “Alaş Öskeri”, International scientific and theoretical conference «Akhmet Baitursynuly – The Spiritual Leader Of The People», Almaty, 14 April, 2022, Al- Farabi Atındağı Kazak Ultık Universiteti, Filologiya Fakulteti, A. Baytursunoğlu Atındağı Kazak Til Bilimi Kafedrası, Almatı “Kazak Universiteti”, ss.42-46.

15. Togan, Zeki Velidi, Turkili Turkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

16. Tugay, T. İ., Ahmet Baytursunov, Orenburgskii Put’ Prosvetitelıya, Orenburg: OOO İPK “Universitet”, 2017.

17. Uderbayeva, S.K., Kazahstan V Period Velikoy i Rossiisko Revoyutsii 1917 g., Gumanitarnoy Nauki i Obrazovaniya, Tom 18, No:1, 2018, ss.32-45.

18. Vahit Türk, Kazak Aydınlanma Hareketi İçerisinde Ahmet Baytursun ve Çalışmaları, Türkler Ansiklopedisi, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.665-673.